

ALTERNATIVE U SOCIJALNOJ FUNKCIJI OBRAZOVANJA

Slobodan Drakulić

Pedagoški fakultet, Rijeka

Revija za sociologiju, Vol. IX, 1979 (1—2); 62—68

Od renesanse obrazovanje po svojoj socijalnoj funkciji prolazi kroz dvije faze razvoja. U prvoj služi edukaciji svećenstva, školskih učitelja i univerzitetskih profesora, manjeg ili većeg broja državnih službenika i pripadnika posjedničkih klasa koji se obrazuju zbog obrazovanja, budući da im ono nije potrebno za obavljanje vlastitih socijalnih funkcija ili socijalnu promociju. Zbog niskog stupnja razvoja proizvodnih snaga društva obrazovanje u toj fazi nema gotovo nikakvu ekonomsku funkciju. Sredstva za proizvodnju su jednostavna a materijalna proizvodnja usitnjena, kako u poljoprivredi tako i u zanatstvu. Ona se sporo razvijaju, a i tu je na djelu invencija koja ne dolazi iz obrazovnog sistema već iz prakse materijalne proizvodnje.

Čak, kada govorimo o svećenstvu, državnim službenicima i nezavisnim intelektualcima (plemićima i neplemićima), valja imati na umu ograničenu funkcionalnost obrazovanja koje oni stječu na univerzitetu (izuzevak su u najvećoj mjeri svećenici). Naime, velik dio znanja koja se stječu u prethodnom obrazovanju i na univerzitetu izlazi van okvira onoga što je pripadnicima tih grupa potrebno za obavljanje njihovih poslova. Zato, možemo govoriti o suvišku znanja u tom periodu, dakako samo s obzirom na njegovu socijalnu funkcionalnost. Odatle proizlazi i pojava periodičnog suviška obrazovanih ljudi u društvu koji na taj način postaju slobodni intelektualci. Ta sloboda nije izabrana već nametnuta socijalno-historijskim okolnostima, pa je odatle samorazumljivo da se čitav niz takvih pojedinaca u periodima socijalnih kriza i sukoba nalazi na strani pobune protiv postojećeg poretka. Takav je slučaj građanski rat u Engleskoj u osamnaestom stoljeću, kada se niz nezaposlenih mladih intelektualaca svrstava na stranu republike protiv monarhije. Tako se socijalna disfunkcionalnost i marginalnost obrazovanja istovremeno javlja kao njegova historijska funkcionalnost. Suvišak znanja i intelektualaca predstavlja jednu od točaka iz kojih kreće socijalna promjena; u neskladu sa socijalnom statikom, ovaj suvišak se nalazi u skladu s potrebom za socijalnom promjenom a u krajnjoj liniji revolucijom.

S razvitkom kapitalističkih produkcionih odnosa suvišak znanja i intelektualaca postaje dijakronijski još funkcionalniji, dok je istovremeno

sve očiglednija njegova sinkronijska disfunkcionalnost. Revolucionarne koncepcije nastaju i razvijaju se van okvira sistema formalnog obrazovanja. Prosvjetitelji preziru univerzitet i univerzitetske ljude koji pod državnim pritiskom dolaze na konzervativne pozicije. U francuskoj revoluciji suvišak znanja i intelektualaca igra još značajniju ulogu nego u Engleskoj u prethodnom stoljeću.

Kada buržoazija preuzima političku dominaciju u društvu, njezina ekonomska funkcija i priroda kapitalizma dovode do promjene obrazovnog sistema. On se istovremeno desakralizira i zatvara prema novoj potlačenoj klasi — najamnim radnicima. Zbog toga što se kapitalizam može održati samo na način prostorne ekspanzije i neprekidnog mijenjanja, obrazovanje dolazi u funkciju takvog razvoja. Javlja se niz novih disciplina koje nalaze svoje mjesto na univerzitetu. S promjenom prirode socijalnog sistema dolazi i do promjene u metodama njegovog održavanja, pa i to utječe na obrazovni sistem. Status quo više nije statičan već dinamičan, ali vladajuća klasa želi tu dinamiku svesti na ekspanziju istog i održanje odnosa dominacije i eksploatacije u uvijek novim formama. U obrazovanju to označava prijelaz s proučavanja klasičnih tekstova na usvajanje uvijek novih teorijskih koncepata prilagođenih dinamici razvoja kapitalizma. Međutim, ta dinamika nije puko ekspanzionistička, već iz sebe proizvodi i bitno drugačije odnose u društvu. Kako nauka u tom procesu igra vrlo značajnu ulogu, zaoštava se borba za obrazovni sistem između konzervativnih i progresivnih struja u društvu i obrazovanju. Ona se vodi na nivou borbe klasa i nivou sukobljavanja različitih teorijskih koncepata. Istovremeno se povećava i postaje sve značajniji suvišak znanja i intelektualaca. O ulozi slobodnih intelektualaca u revolucionarnim pokretima devetnaestog stoljeća nije potrebno govoriti: oni dolaze iz redova plemstva, buržoazije, činovništva, radnika i seljaka, s tendencijom opadanja broja onih koji dolaze iz prvih dviju i zadnje grupe, koje brojčano slabe i u društvu. Zbog toga što plemstvo iščezava, a broj revolucionara koji dolaze iz redova buržoazije opada, smanjuje se i broj slobodnih intelektualaca, koje zamjenjuju intelektualci vezani na političke pokrete i partije, kao i univerzitete. Tako univerziteti, na kojima naglo raste broj studenata ujedno postaju mjesto sukobljavanja suprotnih teorijskih pozicija, ali i političkih opredijeljenja. Suvišak znanja i intelektualaca tada postaje predmet napada vladajuće klase i njezinih ljudi na univerzitetu. Kako je taj suvišak uglavnom situiran na području humanističkih i društvenih disciplina, one dolaze pod dvostruki udar: iznutra, s tendencijom njihovog pragmatiziranja i stavljanja u službu interesa vladajuće klase, i izvana, s namjerom da se ograniči njihov razvoj.

Dakle, u obrazovanju se nameću slijedeće alternative:

1) obrazovanje za prilagodbu uvijek novim situacijama koje donosi dinamika razvoja klasnog društva i rad na njegovom održavanju u uvijek novim oblicima;

2) Obrazovanje za stvaranje novih situacija koje predstavljaju točku napuštanja, prevladavanja klasnog ustrojstva društva i njegovih proizvoda.

U prvom se slučaju obrazovni sistem političkim i ekonomskim sredstvima prilagođava postojećim socijalnim, ekonomskim i političkim prili-

kama, redovito pod parolom unapređenja materijalne proizvodnje, životnog standarda stanovništva i zaštite općih socijalnih interesa. Dakle, naglašavaju se opći interesi društva, zajednički svim socijalnim grupama i pojedincima. Pri tome se zanemaruju i na taj način prikrivaju antagonistički odnosi među različitim socijalnim grupama. U takvom prikazivanju stvari, država se javlja kao nosilac progressa, a obrazovni sistem se napada kao instituciju održanja statusa quo. Odatle proizlazi zaključak da obrazovanje treba prilagoditi društvenim potrebama, dakle, napretku klasnog društva. Dominacija, eksploatacija i hijerarhija tako postaju postulati jednog koncepta progressa koji se odvija mimo ljudi, iznad njihovih glava. On se provodi u njihovo ime, u njihovom interesu i u skladu s historijskim zakonima koji u alkemijskoj verziji države predstavljaju amalgam zbiljskih historijskih zakonitosti (u mjeri u kojoj to odgovara vlastodržcima ili se ne može izbjeći), interesa privilegiranih socijalnih grupa (koje ona dekretima proglašava za opće) i često električkih fikcija pojedinih moćnika (koje snabdjevene državnim pečatima prerastaju u grandiozne teorijske koncepcije, obavezne kao štivo i uputstvo za praksu). Unutrašnje suprotnosti takvog koncepta i prakse redovito se pripisuju nedovoljnoj prilagođenosti obrazovanja društvenim potrebama ili subverzivnoj djelatnosti protivnika.

San o totalno funkcionalnom uklapanju obrazovanja u postojeći socijalni sistem dolazi iz instinktivne potrebe vladajućih socijalnih grupa za krajem historije, za praktičkim prevladavanjem dijalektike socijalnog razvoja, za zatvaranjem historijskih horizonata na kojima se gomilaju elementi bitno drugačijeg svijeta, dakle, kraj njihovog svijeta i njih samih. U onoj mjeri u kojoj, novo u vidu kritičke misli proizlazi iz suviška znanja koje daje obrazovni sistem, taj se suvišak nastoji jednostavno likvidirati. Tada obrazovanje postaje adaptiranje, nauka se pretvara u sredstvo manipulacije, mišljenje se raspada u gomilu međusobno proturječnih mnijenja, smanjuje se suvišak znanja, a kontratonovi se gube u kakofoniji državnog koncerta.

U drugom slučaju progresivne obrazovne tendencije oslobađaju se iz samog obrazovanja, koje se i bez državnih naloga nalazi u interakciji s ekonomijom, socijalnim procesima itd. Kako zapošljavanje onih koji su završili školovanje ovisi o njihovom obrazovanju, profesije koje ne nude mogućnost unosnog i lakog zapošljavanja privući će mnogo manje ljudi od drugih, ali će privući one koji za njih imaju sposobnosti i interes. U kriznim historijskim periodima kao što je ovaj, humanističke i društvene nauke predstavljaju ono područje intelektualnog rada u kojem se najintenzivnije sukobljavaju društvene suprotnosti u svojim teorijskim izrazima. Tu se nameće pitanje o definiciji svrsishodnosti znanja na tom području. U antagonističkim socijalnim sistemima svrsishodnost se uvijek definira različito, s obzirom na poziciju onoga koji definira. S pozicije vladajućih socijalnih grupa u humanističkim i društvenim naukama je za obrazovanje svrsishodno ono znanje koje govori o metodama i tehnikama prilagođavanja socijalnih grupa i pojedinaca na uvjete koji prevladavaju u klasnom društvu. S pozicije deprivilegiranih i onih koji se svrstavaju uz njih, svrsishodno je ono što vodi prevladavanju postojećih socijalnih odnosa. Nedavna prošlost pokazuje da bi bez državnih intervencija u obrazovnom siste-

mu prevladale kritičke tendencije, dakle one koje se vežu na zahtjev za radikalnom transformacijom društva, a time i obrazovanja, a ne za njihovim beskonačnim reformiranjem i krparenjem uz održanje hijerarhijskih odnosa, eksploatacije i dominacije.

Da bi se omogućilo radikalno mijenjanje postojećeg društva i obrazovanja, mora postojati suvišak obrazovanja koji nije neposredno ekonomski, socijalno, politički i kulturno funkcionalan. To dolazi odatle što su socijalno funkcionalni fenomeni istovremeno historijski disfunkcionalni, budući da su postojeći socijalni odnosi istovremeno pretpostavka (utoliko ukoliko proizvode vlastitu suprotnost) i prepreka (utoliko ukoliko se teže beskonačno obnavljati) za razvoj novih, bitno drugačijih odnosa. Tako je i obrazovanje pretpostavka progresa utoliko ukoliko sadrži socijalno disfunkcionalni ali istovremeno i historijski funkcionalni suvišak u odnosu na vlastite i šire socijalne potrebe, a prepreka zato što se uvijek iznova pokušava stabilizirati, zaokružiti, zaustaviti, do čega najčešće dolazi pod pritiskom interesa vladajućih socijalnih grupa.

Ukoliko prihvatimo tezu o postojanju određenih zakonitosti u socijalnom razvoju, koje se očituju kao neprekidno, a povremeno radikalno transformiranje društva, kao i tezu o postojanju interakcije između svih socijalnih procesa, onda nam se nameće misao da bi se i obrazovnom sistemu moralo pristupiti s određenom dozom historijskog optimizma, ukoliko želimo opravdano vjerovati da stojimo na progresističkim pozicijama. Naime, ako je obrazovanje u odnosu međuzavisnosti prema ekonomskoj, socijalnoj, kulturnoj i političkoj sferi, onda nema mogućnosti da ono bude u potpunosti socijalno, ali i historijski funkcionalno. Zato su za državu i njezine mislioce jedini sigurni socijalni zakoni oni koje određuju oni sami, u interesu vlastite socijalne baze. Ustrašena od historijskog razvoja koji između nje i budućnosti stavlja nužnost radikalne transformacije društva (a time i ukidanje države), ona ideološki i praktički insistira na socijalnoj, sinkronijskoj funkcionalnosti prema kojoj se historijska, dijakronijska funkcionalnost javlja kao smak klasnog svijeta. Poklič države i privilegiranih socijalnih grupa postaje reforma, svodenje historije na traženje novog razmještaja starih i novih fenomena u svrhu održanja odnosa eksploatacije i dominacije.

Tu obrazovanje igra veoma značajnu ulogu, zbog čega država u posljednje vrijeme sve agresivnije nastoji propisivati obrazovne sadržaje, pa i metode. Jedan od temeljnih zahtjeva koje ona stavlja pred obrazovni sistem je parcijalizacija svijesti i zatvaranje historijskih horizonata. Ljude se nastoji što ranije satjerati u područje određene specijalnosti, po mogućnosti što uže, tako da ih se onemogućuje u sagledavanju totaliteta socijalnih odnosa. Sve je više profesija čiji nosioci i pored fakultetskog obrazovanja nisu ništa drugo do intelektualni tehničari, sposobni da otklone socijalne disfunkcionalnosti na koje naiđu, ali bez znanja o posljedicama koje takvo djelovanje ima za društvo u cjelini, kao i bez moći da razlikuju one koje su regresivne od onih koje otvaraju mogućnost radikalne promjene. Dapače, radikalna socijalna transformacija odbacuje se kao historijski avanturizam konfuznih ili zlonamjernih pojedinaca i grupa.

U okviru reforme obrazovnog sistema pojačava se državna kontrola; na univerzitetu je sve više od države propisanih, ideološki funkcionalnih kolegija. Pred ostale se postavljaju zahtjevi za uključenjem ideoloških sadržaja u programe i planove. Najavljuje se kontrola izvedbe tog zadatka, što je samo prenošenje takve prakse iz nižih stadija obrazovanja. Nastoji se skratiti vrijeme trajanja studija, no bez ikakvih širih pratećih akcija, što za posljedicu može imati samo sniženje obrazovnih standarda, što je uostalom već počelo postajati očigledno. Ograničava se mogućnost obrazovanja za profesije u kojima su jače izražene socijalno disfunkcionalne (premda historijski funkcionalne) tendencije. Specijalizacija u srednjem obrazovanju često ovisi o geografskim faktorima. Na nekim područjima očekuje se od većine djece da imaju sklonosti za obavljanje onih poslova koji su najzastupljeniji u privrednoj grani ili granama koje tamo postoje. Time su ona hendikepirana u odnosu na djecu koja su imala reformsku sreću da žive na području na kojem se nalazi škola za koju imaju i sposobnosti i interes.

Od privrede se pak zahtijeva da planira svoje kadrovske potrebe (što znači pet godina unaprijed) u situaciji u kojoj razvoj temeljnih industrijskih grana ponekad ovisi o pravcu puhanja imperijalističkih geopolitičkih vjetrova na prostorno udaljenim područjima, pa političke krize u određenim regijama izazivaju ekonomske krize svjetskih razmjera, a time i nagla prestrukturiranja privrede, pri čemu svi planovi doživljavaju krah, a nedavno neophodni stručnjaci nalaze mjesto na burzi rada. To se preko sistema financiranja unutar društva prenosi i u neprivredu.

Danas, kada je više no ikada očigledno da je obrazovanje prvorazredna proizvodna snaga, ono se po svaku cijenu želi dovesti u podređen položaj u odnosu na materijalnu proizvodnju i druge djelatnosti, koje su često arhaičnog karaktera. Toliko spominjanu slobodnu razmjenu rada između privrede i obrazovanja po obimu i smjeru određuje država u okviru svoje vlastite varijante spoznate nužnosti, koja se često manifestira kao nemogućnost spoznavanja. Neposredni učesnici u obrazovnom procesu moraju se radosno uklopiti u ovako zadane okvire i biti na raspolaganju kad god državi zatrebaju krivci za neželjene (logične) posljedice vlastitih činova. Učenici i studenti postaju strojevi za memoriranje propisanih obrazovnih sadržaja, a nastavnici strojevi za njihovo reproduciranje i kontrolu postignutih rezultata.

Jedini dozvoljeni oblik inovacije je poboljšanje funkcioniranja takvog sistema, a jedina dozvoljena kritika je ona koja se sebe odriče i napada pojave disfunkcionalnosti u zadanim okvirima. Parcijalna kritika, lojalna kritičnost, postaju osnovne karakteristike obrazovanja i obrazovanih ljudi koji sadomazohistički bezumno traže još neotkrivene metode i tehnike poboljšavanja ljudi, njihovog okivanja u vječno promjenljivu luđačku košulju klasnog društva. Rješenja koja se nerijetko burno pozdravljaju kao nova, trajna ili čak konačna za čitavu jednu historijsku epohu, često su komadići pronađeni na otpadu historije. Interdisciplinarnost se očituje u povezivanju zoologije i antropologije, kada se kravama u štali i radnicima u hali pušta muzika da bi proizveli više mlijeka, odnosno viška vrijednosti i to uz povećano zadovoljstvo obiju grupa.

Obrazovanje u društvenim disciplinama sve više se okreće od kritike ka »kulturi tišine«, socijalnom konsenzusu između antagonističkih socijalnih grupa. Učenicima i studentima se govori da postoje socijalne razlike uslijed kojih dolazi do socijalnih nesporazuma ili konflikata, a ne da je društvo antagonističko, utemeljeno na hijerarhijskim odnosima, dominaciji i eksploataciji. U ogledalu obrazovnog sistema zbilja dubi na glavi; depri- vilegirani i eksploatirani postaju vladajuća klasa; vladajuće socijalne grupe iščezavaju u radnom narodu; država se ukida samoinicijativno; svi ljudi postaju zbiljski jednaki, ali još uvijek bez obzira na ekonomski, socijalni, kulturni i politički status; prihodi po socijalnom statusu javljaju se kao rezultati rada, pri čemu besmisleno prevrtanje papira i riječi sudeći po prihodima postaje rad s najviše rezultata; privilegije se proglašavaju dužnostima, a dužnosti privilegijama; konačno, zaglupljivanje postaje prosvjetiteljstvo.

Sam obrazovni sistem samoupravno se konstituira tako što se ukida njegova autonomija i stavlja u funkciju društva koje predstavlja država. Samoupravna tijela se konstituiraju po uzoru na predrevolucionarnu Francusku osamnaestog stoljeća — po staležima, i zatim slobodno odlučuju u detaljno propisanim okvirima. Rezultat je nagomilavanje suprotnosti koje dovode u pitanje samo obrazovanje, ali i sistem unutar kojeg se to događa, budući da sputavanje slobodnog obrazovanja izaziva istovremeno protest ali i apatiju koja onemogućava naučni razvoj, a time i razvoj proizvodnih snaga i društva uopće. Tu leži nužnost radikalne transformacije obrazovnog sistema, što pretpostavlja radikalnu transformaciju društva u cjelini i to u sve većoj mjeri ukoliko suvremeno društvo sve više postaje društvo obrazovanih ljudi. Transformacijom obrazovanja i njegovog položaja u društvu, ono bi postalo još ovisnije o socijalnim procesima, ali bi trebalo biti izuzeto iz sfere utjecaja centara otuđene društvene moći, koji bi u tom procesu također morali iščeznuti. Tada bi obrazovanje postalo priprema za ovladavanje postojećim situacijama ali, što je daleko važnije, za stvaranje novih situacija koje izlaze van okvira klasnog društva i u njemu postoje kao elementi budućeg.

Slobodan Drakulić

ALTERNATIVES IN THE SOCIAL FUNCTION OF EDUCATION

(S u m m a r y)

The social functions of education have changed through history and the result of these changes can be presented in the following two alternatives: (a) education is primarily a process of adaptation to class society aimed at its preservation and (b) education should serve to create new situations to surmount the existing situation (class society) and its products.

A fundamental consequence reached in the first alternative of the social function of education is its total insertion into the existing system. On the other hand, the second alternative leads to precisely the opposite; that is, education serves for the formation of forces for a radical transformation of society and with it, of education itself. In such a conception, the role of the humanistic sciences or those engaged in them is particularly important.

The involvement of the state in education is evidenced in regulations on educational subject matter and methods which lead to a partialization and functionalization of knowledge and behavior. State control of the education process has increased leading to an ideologization of instruction. This, in turn, has particularly harmful consequences for education in the area of humanistic-social disciplines which are transformed into a «culture of silence».

In order that education represents an authentic process of changing society, it must be so organized to prepare for coping with new situations which go beyond the framework of class society so as to provide preparations for future situations.

Translated by
Donna Parmelee